

Секція 4
**ВИКОРИСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Д.М. Говорун
аспірант кафедри кримінального процесу
Національний університет
"Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"

**ЕФЕКТИВНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) вперше однією із засад кримінального провадження називає публічність. При цьому зміст цієї засади традиційно розкривається через обов'язок прокурора, слідчого в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Вбачається, що таке розуміння принципу публічності, надане у ст. 25 КПК України, не охоплює всі аспекти його нормативного змісту. Ми будемо виходити з того, що засада публічності визначає вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, спрямовані на виявлення злочинів та осіб, які їх вчинили, кримінальне переслідування таких осіб, притягнення їх до кримінальної відповідальності, прийняття кримінальних процесуальних рішень за власним розсудом, а також межі активності інших учасників кримінального провадження внаслідок виконання ними професійних обов'язків у конкретному кримінальному провадженні, з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Завдання досудового розслідування є похідними від загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК. У них відображається специфіка кримінальної процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування. Нормативне закріплення завдань діяльності органів досудового розслідування здійснене у пп. 2.1-2.3 Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого Наказом МВС України від 09.08.2012 № 686 (далі – Положення). Відповідно до п. 2.3 цього Положення одним із завдань органів досудового розслідування є забезпечення ефективності досудового розслідування. На таку ж мету діяльності органів досудового розслідування вказує системний аналіз окремих положень КПК.

Варто вказати, що відповідно до ст. 9 КПК на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого покладається обов'язок всебічно, повно і неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження. Лише при дотриманні такої вимоги досудове розслідування може вважатися ефективним. Крім того, обов'язок забезпечувати ефективність досудового розслідування покладається на органи досудового розслідування на підставі ч. 4 ст. 38 КПК. Наслідки невиконання цього обов'язку передбачені п. 8 ч. 2 ст. 36, ч. 5 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК та ін.

Іншими словами, суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження, повинні проявляти правову активність [1, с. 65], яка є безпосередньою вимогою публічності, і тим самим досягати ефективності всього досудового провадження.

Як бачимо, ефективність досудового розслідування не лише декларативна мета, але й юридичний факт, з яким законодавець пов'язує можливість настання певних наслідків для суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності. Саме тому важливим є з'ясування змісту поняття "ефективність досудового розслідування", критеріїв її оцінки.

Проблеми, пов'язані з ефективністю кримінальної процесуальної діяльності, неодноразово досліджувалися у наукових працях Ю. Гурджі, В. Пшонки, Г. Кожевнікова, О. Зозулинського, Н. Сібільової, П. Каркача, Л. Москвич та ін. Водночас більшість з цих досліджень присвячені ефективності прокурорського нагляду або діяльності судових органів. Це зумовлює необхідність зупинитися на дослідженні ефективності діяльності органів досудового розслідування як засобу реалізації засади публічності на стадії досудового розслідування.

Термін "ефективність" походить від латинського слова "effect", тобто результат, наслідок будь-яких дій, причин. На думку В. Афанасьєва, ефективність з одним із принципів наукового управління, сутність якого полягає в тому, щоб забезпечити вирішення поставлених завдань у якомога коротший строк при найменших затратах трудових, матеріальних і фінансових [2, с. 43]. В. Корж розглядає ефективність як рівень вирішення завдань, поставлених перед системою [3, с. 72]. Тобто, загальноновизнано, що ефективність – це постійна націленість на кінцевий результат [4], це результативність, ступінь досягнення соціальних цілей, сформульованих нормою права [5, с. 130].

Європейський суд з прав людини (далі – Суд, Євросуд) досить часто вирішує питання щодо ефективності чи неефективності розслідування при прийнятті свого рішення. При цьому головною метою розслідування він визначає забезпечення ефективного виконання національного законодавства, яке захищає

право на життя. Форми розслідування задля досягнення такої мети можуть бути різними в залежності від обставин. Однак, яка б з них не була застосована, органи влади мають діяти з власної ініціативи з того моменту, як певне питання привернуло їх увагу. Слідчий, прокурор не можуть чекати на те, щоб родичі подали належну скаргу або взяли на себе відповідальність за проведення будь-якої процедури розслідування. Це не є обов'язком досягти результату, це обов'язок вжити заходів [6].

Вказівка Суду на ініціативність органів досудового розслідування та можливість початку розслідування незалежно від наявності заяви родичів та інших осіб свідчить про публічність їх діяльності. Отже, сам Суд пов'язує ефективність здійснення досудового розслідування з реалізацією засади публічності органами, що здійснюють кримінальне провадження.

Критерії оцінки ефективності досудового розслідування сформульовано у п.п. 42, 43 рішення Суду у справі "Михалкова та інші проти України" [7].

По-перше, при оцінці ефективності досудового розслідування Суд виходить з того, що обов'язок захищати право на життя опосередковано вимагає наявності будь-якої форми ефективного розслідування, коли особу вбито в результаті застосування сили. Розслідування має бути, *inter alia*, ретельним, безстороннім і сумлінним. Вимога здійснення сумлінного, швидкого та незалежного розслідування означає, перш за все, що органи державної влади повинні вживати всіх заходів для отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події кримінального правопорушення.

Органи досудового розслідування зобов'язані реагувати, як тільки буде подано офіційну скаргу. Навіть коли скаргу не було належним чином сформульовано, необхідно проводити розслідування, якщо є достатньо чіткі відомості для того, щоб припустити, що було допущено катування чи погане поводження. З цього контексту випливає вимога негайності і сумлінності розслідування. Негайне реагування органів влади при розслідуванні скарг на погане поводження можна, загалом, вважати неодмінною умовою підтримання громадської довіри до принципу за-

конності та запобігання проявів будь-якої таємної змови щодо незаконних дій або проявів терпимості до таких дій [8].

У справі "Ошурко проти України" Суд додатково зазначає, що лише сумлінне, швидке та незалежне розслідування відповідає принципам, встановленим практикою Суду щодо забезпечення покарання представників держави, які порушують заборону, передбачену статтею 3 Конвенції [8].

По-друге, за загальним правилом вважається необхідним, щоб особи, які є відповідальними за розслідування і здійснюють його, були незалежними від тих, хто причетний до відповідних подій.

По-третє, розслідування повинне забезпечити встановлення винних осіб та їх покарання. При цьому органи влади завжди повинні добросовісно намагатись з'ясувати те, що трапилось, та не покладатися на поспішні та необгрунтовані висновки для закриття кримінальної справи, або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень [9].

Зазначимо також, що на ефективність досудового розслідування суттєво впливає наявність громадського контролю. Метою здійснення громадського контролю є формування суспільної думки щодо законності діяльності органів досудового розслідування. Тобто, громадський контроль здійснюється для забезпечення підзвітності як на практиці, так і в теорії, для підтримки громадської впевненості у дотриманні органами досудового розслідування принципу верховенства права та для попередження будь-яких ознак пособництва незаконним діям. Прояви громадського контролю можуть бути різними в залежності від обставин кожної окремої справи. Однак у всіх справах близький родич потерпілого має бути залучений до відповідного провадження тією мірою, якою це необхідно для забезпечення його легітимних інтересів [7].

Спираючись на зазначені критерії оцінки ефективності досудового розслідування, у справі "Михалкова та інші проти України" Суд встановив неефективність розслідування та мотивував це тим, що протягом значних проміжків часу слідство не проводилось через очікування результатів численних і три-

валіх судових експертиз, висновки яких здебільшого повторювали висновки попередніх експертиз. У тій мірі, в якій додаткові висновки отримувались в ході подальших експертиз, Суду не було надано пояснення, чому слідчі органи не поставили відповідні запитання раніше.

При розгляді справи "Нечипорук і Йонкало проти України" Суд визнав розслідування неефективним внаслідок того, що у справі, яка розглядається, органи влади адекватно не намагались з'ясувати, що сталося із заявником. Однак органи влади постійно зводили свої аргументи про необґрунтованість скарги заявника лише до визнання неправдоподібним його твердження про те, що його катували електрострумом. Водночас вони навіть не намагались з'ясувати обставини, за яких він насправді зазнав цих ушкоджень.

Значення рішень Європейського суду з прав людини для національного правозастосування визначається положеннями статей 8 та 9 Конституції України, Законів України "Про міжнародні договори України", "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини".

Відповідно до ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" практика Суду визнається джерелом права для національних судів. Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України. Оскільки "тлумачення-роз'яснення" є своєрідним супровідним елементом функціонування Євросуду щодо вирішення справ про порушення державами-учасницями, закріплених у Конвенції прав і свобод людини, норми Конвенції повинні застосовуватися з урахуванням тлумачення, даного їм Європейським судом з прав людини [10, с 137]. Європейський суд виробляє і формулює правові позиції щодо інтерпретації конвенційних норм. Такі усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію. Ними керується Європейський суд при розгляді інших аналогічних справ, а також регулюється діяльність держав-учасниць Ради Європи, їх державних органів у сфері прав людини та основних свобод [11, с 82].

У своїх рішеннях Європейський суд конкретизує і деталізує норми Конвенції і Протоколів до неї, розкриває зміст правових оціночних понять і формулює правові позиції. При цьому застосування юридичних норм охоплює три питання: юридичний аналіз конкретних випадків, які підлягають вирішенню, тлумачення Конвенції і Протоколів, їх послідовний логічний розвиток. Останній елемент процедури правозастосування свідчить про те, що Європейський суд виходить за межі конкретної справи, яка ним розглядається по суті. Для правозастосування у кримінально-процесуальній діяльності при застосуванні кримінально-процесуальних норм важливим є не тільки власне підсумкове рішення Європейського суду щодо тлумачення конвенційних положень, а й правова позиція, покладена в основу такого рішення. Саме цей елемент рішення, що має закінчений юридичний зміст, є значимою правовою інформацією в кримінально-процесуальній діяльності [12, с. 57, 58].

Враховуючи значення рішень Європейського суду з прав людини для правозастосовчої діяльності відповідних органів державної влади, вважаємо можливим запропонувати використання вказаних критеріїв оцінки ефективності досудового розслідування на національному рівні. Але дію цих критеріїв необхідно розповсюдити не лише на випадки розслідування злочинів, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, або під час розслідування яких було встановлено факт жорстокого поводження щодо підозрюваного, обвинувачено з боку органів досудового розслідування. На нашу думку, ці критерії є універсальними для визначення ефективності досудового розслідування у будь-яких категоріях справ.

Список використаних джерел:

1. Аширбекова, М. Т. Соблюдение разумного срока как качественная характеристика производства по уголовному делу [Текст] / М. Т. Аширбекова // Российская юстиция. – 2010. – № 12. – С. 64-66.

2. Афанасьев, В. Г. Научное управление обществом [Текст] / В. Г. Афанасьев: - 2-е изд. доп. - М. : Политиздат, 1973. - 392 с.
3. Корж, В. Ефективність підтримання державного обвинувачення: деякі питання теорії та практики [Текст] / В. Корж // Вісник прокуратури. - 2001. - № 3. - С. 71-74.
4. Бойков, А. Д. Изучение эффективности деятельности по поддержанию государственного обвинения [Текст] // Вопросы теории и практики уголовного судопроизводства. Сборник научных трудов. - М.: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. - С. 54-71.
5. Никитинский, В. И. Эффективность норм трудового права [Текст] / В. И. Никитинский. - М. : Юрид. лит. - 1971. - 247 с.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Мироненко проти України" від 18.02.2010 р. [Текст] // Офіційний вісник України. - 2010. - № 53. - ст. 1813.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Михалковз та інші проти України" від 13.01.2011 р. [Текст] // Офіційний вісник України. - 2011. - № 82. - Ст. 3012.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ошурко проти України" від 08.09.2011 р. [Текст] // Офіційний вісник України - 2012 - № 34. - Ст. 1292.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Нечипорук і Йонкало проти України" від 21.04.2011 р. [Текст] // Офіційний вісник України. - 2011. - № 88. - Ст. 3225.
10. Капліна, О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права [Текст]: монографія / О. В. Капліна. - Х. : Право, 2008. - 296 с.
11. Євграфов, П. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства [Текст] / П. Євграфов, В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. - 2005. - № 6. - С. 82-84.
12. Толочко, О. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання [Текст] / Олександр Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2012. - № 3. - С. 56-61.